

Praktijkdiagnostiek van de leerkracht

Anneke Elenbaas, Yvonne Leenders, Lex Gall, Marjan Groeneveld en Aletha Brouwer

In het WSNS-project over jonge risicokinderen is een draaiboek voor handelingsgerichte diagnostiek ontwikkeld. Drie extern begeleiders zijn ermee aan de slag gegaan in de regio Dokkum. Wat is hun rol in het werken met kwetsbare kinderen?

In het model voor handelingsgerichte diagnostiek (Pameijer en Beukering, 1997) heeft de leerkracht een centrale rol. Zij is de spil in het diagnostisch proces bij een kind waarvan de ontwikkeling niet soepel verloopt. Het proces van handelingsgerichte diagnostiek is een vorm van praktische diagnostiek, dat wil zeggen: uitgevoerd in de dagelijkse onderwijspraktijk door personen die het kind elke dag zien en dagelijks met het kind werken.

Dit betekent echter niet dat er geen externe begeleider meer bij betrokken is. Integendeel, de rol van de extern begeleider is cruciaal. Voor het kind is zij echter slechts op de achtergrond aanwezig, letterlijk nauwelijks in beeld.

Aan de hand van een beschrijving van een pilotsituatie is een beeld geschetst over de invulling van dit proces. Deze beschrijving maakt duidelijk hoeveel invloed een leerkracht kan hebben op de ontwikkeling van een kind. Ook geeft de beschrijving aan op welke wijze deze invulling leidt tot een praktische diagnostiek die bijdraagt aan de professionele deskundigheid van de leerkracht. Kinderen met ontwikkelingsproblemen hebben ons op dit terrein veel te bieden.

Intern en extern begeleider

De intern en de extern begeleider spelen ieder een eigen rol binnen het begeleidingstraject.

De *intern begeleider* zien we als een belangrijke spil binnen handelingsgerich-

te diagnostiek. Het gaat daarbij om de volgende begeleidingsactiviteiten:

- Ze kijkt mee over de schouder van de leerkracht naar uitingen van het kind.
- Ze helpt de leerkracht om relaties te zien tussen haar eigen houdingen en handelen en het ontwikkelingsverloop van het kind.
- Ze voert samen met de leerkracht de probleem- en klachtenanalyse uit.
- Ze helpt de leerkracht om goede onderzoeksvragen te formuleren en een handlingsplan uit te werken aan de hand van de vier regiegebieden (pedagogisch klimaat, zelfregulering, samenwerkend leren en reflecteren).
- Ze kijkt mee bij de uitvoering van het praktijkonderzoek.

De *extern begeleider* heeft in het diagnostisch proces vooral de taak om de intern begeleider te ondersteunen bij het begeleiden en ondersteunen van de leerkracht. Het gaat hierbij bijvoorbeeld om:

- Ervoor zorgen dat de stappen op correcte wijze worden uitgevoerd.
- Een afgebakende en dus ook beperkte tijdsspanne.
- Beoordelen van de uitwerking van de probleem- en de klachtenanalyse en zichtbaar maken welke relevante informatie ontbreekt.
- Aanbrengen van een duidelijke prioritering in het stellen van onderzoeksvragen.
- Suggesties geven voor ingangen voor verdiepend onderzoek, waarbij de

onderzoeksvragen worden opgepakt in het kader van de vier regiegebieden (zie het tweede artikel uit deze serie).

- Aanreiken van handelingssuggesties binnen de gekozen regiegebieden voor de invulling van een handlingsplan.
- Noteren van acties door de leerkracht en nadien beschrijven van de effecten hiervan.
- Aanreiken van suggesties en aandachtspunten voor de uitvoering van oudergesprekken.
- Suggesties geven om ouders thuis ook gerichte acties te laten ondernemen.

Dit betekent dat van de extern begeleider, naast orthopedagogische kennis, zowel pedagogische als onderwijskundige expertise wordt verwacht. Daarnaast is het belangrijk dat de betrokken extern begeleider bekend is met de pedagogisch-didactische werkwijze van de leerkracht die werkt met kleuters. Dit kan een geheel andere werkwijze zijn dan die van haar collega's, werkzaam in de bovenbouw.

Experiment in Friesland

Het is de bedoeling dat de betrokken extern begeleiders participeren in een intervisienetwerk, in principe binnen de regio waarin zij werkzaam zijn. Zij komen hiervoor een aantal keren bijeen en tijdens deze contactbijeenkomsten staat de uitwisseling van kennis, ervaringen en handelingssuggesties centraal. We schetsen in dit artikel een beeld van de ervaringen van deze begeleiders tijdens het proces van handelingsgerichte diagnostiek, vanuit hun betrokkenheid als extern begeleider.

In noordoost Friesland is op experimentele basis gestart met het in praktijk bren-

gen van zo'n intervisienetwerk. Hierbij waren drie begeleiders betrokken, waarvan een ambulante begeleider (vanuit een sbo-school) en twee schoolbegeleiders. Bij de start bleek dat de scholen in de regio Dokkum behoefte hadden aan meer informatie. Deze behoefte was mede gevoed door de hoge verwachtingen die waren gewekt vanuit het samenwerkingsverband, ten aanzien van het dalen van het verwijzingspercentage. Er leefde enige terughoudendheid bij de scholen om met het draaiboek voor handelingsgerichte diagnostiek, ondersteund door een extern begeleider, aan de slag te gaan. Men was op zich wel geïnteresseerd, maar aarzelde vooral omdat niet helemaal helder was welke inspanningen werden verwacht. Na een extra informatiebijeenkomst raakten de betrokken personen enthousiast en gemotiveerd en kon de aftrap worden gemaakt. Marjan Groeneveld (ambulante begeleider van de sbo-school De Twine), Aletha Brouwer en Lex Gall (werkzaam bij schoolbegeleidingsdienst GCO-Fryslân) namen vanaf de start dan ook samen deel aan deze intervisiebijeenkomsten. De bijeenkomsten werden georganiseerd vanuit de landelijke LPC-projectgroep *Kinderen met Speciale Rechten*. Bij de start bleek al snel hoe belangrijk het was om alle betrokkenen binnen de school (directie, interne begeleider en betrokken groepsleerkrachten) goed op de hoogte te stellen van de verschillende

rollen en verantwoordelijkheden. In deze aanpak van praktijkdiagnostiek liggen veel verantwoordelijkheden in de school zelf en dat vraagt een bepaalde houding en inzet ten aanzien van het volgen en vastleggen van ontwikkeling van jonge kinderen in risicosituaties. Daarin stelt de extern begeleider zich terughoudend op. Zij deelt dus geen 'recepten' uit die de leerkracht en de intern begeleider voorschrijven hoe er gekookt moet worden. Dit maakt het soms voor de leerkracht en de intern begeleider wat spannend. Echter, zeker in de loop van de begeleidingstrajecten blijkt dat zij hierin juist de uitdaging vinden en zich ook gerespecteerd en serieus genomen voelen. Bovendien groeit de samenwerking en onderlinge ondersteuning tussen de intern begeleider en de leerkracht. Het maakt het dan ook gemakkelijker om te zorgen voor een goede doorwerking op schoolniveau.

Fase 1 en 2

We schetsen nu het verloop van één van deze drie begeleidingstrajecten. Het diagnostisch proces werd gestart met een oriënterende video-opname in de groep, door de extern begeleider, om een algehele indruk van het groepsgebeuren te krijgen. Hierop startte de intakefase met het verzamelen van belangrijke, vastgelegde informatie van onder andere de peuterspeelzaal, medici of logopedisten. Een

centraal element in deze fase is het helder krijgen van het probleem en het opstellen van de hulpvraag van het kind. Over het algemeen blijken scholen wel zakelijke gegevens over het kind beschikbaar te hebben. Toch ontbreekt het vaak aan essentiële inhoudelijke informatie over de ontwikkeling van het kind. Ook in dit begeleidingstraject had men de aandacht vooral gericht op het beschrijven van de kindkenmerken. Er was relatief weinig vastgelegd over de invloed op de ontwikkeling vanuit de omgeving. Hierin is voor de extern begeleider een belangrijke rol weggelegd: zij ondersteunt de intern begeleider in het doorlopen van de procedure en de systematische verzameling van alle gegevens, waaronder ook het vastleggen van de reeds ondernomen interventies van de leerkracht. Kort na de informatieverzameling, uitgevoerd door de betrokken leerkracht en de intern begeleider onder supervisie van de extern begeleider, werden ouders uitgenodigd voor een intakegesprek. Het doel was om ook van hen aanvullende informatie te verkrijgen voor de uitwerking van een zo volledig mogelijke probleem- en klachtenanalyse. De ervaring heeft ons geleerd hoe belangrijk het is goede gesprekstechnieken te beheersen om relevante informatie boven tafel te krijgen. Het voeren van oudergesprekken is dan ook een belangrijk aandachtspunt voor de externe begeleider tijdens het gehele begeleidingsproces van handelingsgerichte diagnostiek. Na afronding van iedere fase vinden er immers gesprekken plaats met de ouders. In sommige begeleidingstrajecten kan het noodzakelijk zijn een training voor leerkrachten in te passen voor het voeren van oudergesprekken. Tijdens de intakeprocedure worden alle relevante gegevens over het kind en omgeving door de leerkracht en intern begeleider verzameld. Hierbij wordt dankbaar gebruik gemaakt van de werkwijze binnen *HOREB* (Janssen-Vos, e.a. 1998-2001), waarin gewerkt wordt met een entreeformulier 'Dit ben ik' voor het kind. Hierop is het formulier voor de ouders 'Dit ben ik thuis' gebaseerd.

In het oudergesprek werd de bedoeling van het begeleidingstraject besproken.

LEX GALL

De leerkracht en de intern begeleider verhelderden de ontwikkelingsproblemen van het kind in de schoolse setting voor de ouders en vonden het formulier 'Intakegesprek' uit het draaiboek hierbij een zinvol en bruikbaar hulpmiddel. Het was vooral nuttig om structuur aan te brengen in het gesprek met de ouders. Na afloop van het gesprek kregen de ouders het formulier 'Dit ben ik thuis' mee en werd aan hen gevraagd dit na invulling te retourneren. De school verwerkte de informatie van de ouders in de klachtenanalyse. Vaak bleek dat het beeld van leerkrachten ten aanzien van ouders behoorlijk gekleurd was, al dan niet gestaafd door ervaringen met de ouders of observaties in niet-schoolse situaties. Een positief punt hierbij was dat ouders zich meer een partner in het traject voelden. Ook uitten ze waardering voor het gesprek over de klachtenanalyse.

Nadat alle informatie was verzameld werd de beschikbare informatie door de intern begeleider en leerkracht geordend en ter bespreking voorgelegd aan de extern begeleider.

Tijdens ons intervisietraject werd duidelijk hoe groot de neiging van leerkrachten is om alleen ontwikkelingsproblemen te signaleren. Zij geven hierbij niet aan welke handelingen zij in aansluiting hierop reeds hebben verricht; evenmin vermelden zij of hun handelingen al dan niet effect hadden.

Het bespreken van de klachtenanalyse

bleek tijdens het intervisietraject het meest intensieve en tijdrovende deel. Het is moeilijk om de handelingen van de leerkracht en de effecten daarvan op het kind goed in kaart te brengen via doorvragen. Dit bleek een leerpunt voor alle betrokkenen. De intervisiebijeenkomsten waren hierbij zeer nuttig en ondersteunend. Verder werd al tijdens de opstartperiode van de drie begeleidingstrajecten duidelijk dat niet elke interne begeleider deskundigheid heeft op het gebied van kleuters. Hierdoor kan het lastig zijn voor een intern begeleider om goede ondersteuning te bieden aan de leerkracht. In zo'n situatie krijgt de externe begeleider dan ook een grotere rol toebedeeld.

Fase 3 en 4

Tijdens de volgende fase, de strategie-fase, is het selecteren van de belangrijkste knelpunten een belangrijk element. Op basis van de verzamelde informatie worden de problemen in de ontwikkeling van het kind geclusterd. Hierdoor werd in de uitgevoerde begeleidingstrajecten voor de leerkracht en de intern begeleider zichtbaar op welke ontwikkelingsgebieden de ondersteuningsbehoeften van het kind nog onduidelijk waren.

Daarnaast was het de bedoeling dat ook de gunstige factoren in beeld werden gebracht: bij het kind zelf en bij de gezins- en schoolsituatie. Het bleek dat de neiging van de leerkracht om gunstige factoren te selecteren niet zo vanzelfsprekend was. De invloed van de externe begeleider om hier extra aandacht aan te

besteden is op zo'n moment dus van belang.

Nadat de onderzoeksvragen waren opgesteld, kon worden gestart met de onderzoeksfase. Gedurende deze fase gingen de leerkrachten systematisch aan de slag om de onderzoeksvragen beantwoord te krijgen.

Het bleek een duidelijk voordeel dat de betrokken leerkrachten en intern begeleiders hadden deelgenomen aan de cursus 'Handelingsgericht werken met jonge kinderen in risicosituaties' (LPC-projectgroep).

Binnen deze cursus wordt naast het werken met de vier regiegebieden aandacht besteed aan het didactisch handelingsmodel dat vijf impulsen omvat (Van Oers, e.a. 2002). Tijdens de uitvoering van het begeleidingstraject bleek duidelijk dat de ervaring met deze werkwijze een positief effect had op de handelingsbekwaamheid van de leerkrachten.

Al ligt het eerste regiegebied in principe vast (namelijk pedagogisch klimaat), de leerkracht en de intern begeleider bepaalden zelf de onderzoeksvraag en het regiegebied. Hierbij gaven de vragen die gesteld werden door de extern begeleider wel enige richting aan.

De externe begeleider gaf tijdens dit onderdeel van het diagnostisch proces vaak suggesties om inhoud te geven aan de interventies. Tijdens de uitvoering van de specifiek acties, zoals was beschreven in het handelingsplan, werd duidelijk dat leerkrachten geneigd zijn om te grote stappen te nemen. Het vastleggen van de interventies in een logboek door de leerkracht is noodzakelijk om de effecten goed te kunnen bepalen (Janssen-Vos, e.a. 1998-2001).

De logboekbeschrijvingen van de leerkracht toonden dat er gedurende een duidelijk afgebakende periode intensief met het kind werd gewerkt. Hierdoor werd ook vrij snel duidelijk of de interventies van de leerkracht ook daadwerkelijk effect hadden op het kind.

Video-opnamen bleken in deze fase sterk ondersteunend te kunnen zijn. Vooral waren ze nuttig om voor de leerkracht zelf zichtbaar te maken dat haar inspanningen al een effect op het kind hadden gehad.

LEX GALL

Na iedere onderzoekscyclus vond er telkens een gesprek plaats met de ouders om de uitgevoerde acties te bespreken. Ook werden de effecten van deze acties en het bepalen van de acties voor de volgende onderzoeksrondes besproken. Bekeken werd hoe de ouders thuis mee zouden kunnen werken aan het begeleidingstraject. Zij konden bijvoorbeeld activiteiten met het kind uitvoeren die op bepaalde wijze gerelateerd waren aan de activiteiten in het handelingsplan. Deze uitwisseling en terugkoppeling tussen de ouders en de school dienen door de intern begeleider goed te worden bewaakt.

Belangrijk is dat scholen zich goed realiseren dat er qua tijd een grote investering wordt gevraagd van de betrokkenen. Tijdens de uitvoering van deze drie begeleidingstrajecten werd ook het belang van de betrokkenheid van de directie duidelijk, onder meer voor de facilitering.

Oordeel van de begeleiders

Terugkijkend op de pilot zijn de scholen erg tevreden over de werkwijze van handelingsgerichte diagnostiek, ondanks de tijd die men erin moet investeren. En wat vonden de extern begeleiders van het intervisietraject?

Marjan, Aletha en Lex: 'Wij kunnen terugkijken op een intensief, maar leerzaam implementatietraject. Het onderhouden van nauwe contacten met scholen en het kunnen hanteren van diverse gesprekstechnieken zijn belangrijke competenties van begeleiders bij de uitvoering van het handelingsgericht werken. Het kunnen opbouwen van een vertrouwensrelatie is van wezenlijk belang. Het kunnen doorbreken van weerstanden en het opgang houden van het proces zijn onmisbare basisvaardigheden. Om de ondersteunende rol waar te maken, dient de extern betrokkene ervaring met jonge kinderen te hebben.

Onze rol in het proces van de handelingsgerichte diagnostiek was groot tijdens het opstellen van de klachtenanalyse. Vooral bij het in kaart brengen van andere (gunstige) factoren dan alleen kindfactoren en de invloed van de omgeving op de ontwikkeling van het kind, vooral ten aanzien van het gedrag van de leerkracht.

Het blijft de kunst om het proces aan de school (de leerkracht en de intern begeleider) te laten. Als extern begeleider moet je het niet te veel zelf willen overnemen.

Onze taak was om verdieping aan te brengen tijdens het doorlopen van de verschillende fasen van het proces van handelingsgerichte diagnostiek. Onze deskundigheid hierin werd door de betrokken scholen als zeer positief ervaren.

Draaiboek voor de handelingsgerichte diagnostiek

Als je zelf het intervisietraject een aantal keren doorloopt, krijg je meer vaardigheid om op deze wijze de leerkrachten en de intern begeleider te ondersteunen. Vooral een eerste begeleidingstraject kost veel tijd en overleg. Het is belangrijk dat er voldoende faciliteiten beschikbaar zijn om de taken van de externe begeleider in het begeleidingsproces ook goed te kunnen uitvoeren. Wij hebben het als zeer zinvol ervaren dat de expertgroep (Anneke, Yvonne en Brenda) ons feedback heeft gegeven tijdens de verschillende intervisiebijeenkomsten en via mail- en telefonische contacten.'

Informatie

Dit is het laatste artikel in een drieluik over het WSNS-project *Handelingsgericht werken met jonge kinderen in risicosituaties*; een gezamenlijk project dat uitgevoerd wordt door de Universiteit Leiden, KPC Den Bosch en CPS Amersfoort. In het eerste artikel *Handelingsgericht werken met jonge risicokinderen* (maart 2004) zijn belangrijke aspecten in beeld gebracht om onderwijs aan kwetsbare kinderen in risicosituaties planmatig vorm te geven. In de tweede bijdrage *Handelingsgericht werken binnen regio's* (mei 2004) werd de aandacht gericht op twee kinderen die zijn gevolgd op de pilotlocaties; tevens werden de vier regio's toegelicht aan de hand van praktijkvoorbeelden.

De in het artikel genoemde cursus 'Handelingsgericht werken met jonge kinderen in risicosituaties' is een product van de LPC-projectgroep 'Kinderen met Speciale Rechten'. De cursus is ontwikkeld door Yvonne Leenders en Anneke Elenbaas. Zij zijn ook de auteurs van het draaiboek 'Handelingsgerichte diagnostiek voor jonge kinderen in risicosituaties'.

Voor de totstandkoming van dit artikel gaat dank uit naar Brenda Kenter (Marnixacademie Utrecht, voorheen werkzaam bij CPS in Amersfoort) en de basisscholen 'De Bron' in Dokkum, 'Op Streek' in Ferwert en 'De Eker' in Anjum.

Anneke Elenbaas is senior adviseur bij KPC-Groep 's Hertogenbosch; Yvonne Leenders is senior adviseur bij CPS Onderwijsontwikkeling & Advies te Amersfoort; Lex Gall, Marjan Groeneveld en Aleth Brouwer zijn extern begeleider.

Literatuur

Elenbaas, A., Y. Leenders (2004), *Handelingsgericht werken binnen regio's*. In: *De wereld van het jonge kind*, meinumnummer.

Janssen-Vos, F., B. Pompert en T. Schiferli (1998-2001), HOREB, *Handelingsgericht Observeren Registreren en Evalueren van Basisontwikkeling*. APS project Onderbouw, Utrecht.

Leenders, Y., D. van der Aalsvoort (2004), *Handelingsgericht werken met jonge risicokinderen*. In: *De wereld van het jonge kind*, maartnummer.

Oers, B. van, e.a. (2002) *Jonge kinderen in risicosituaties. Ontwikkelingsgericht onderwijs*. APS project Onderbouw, Utrecht.

Pameijer, N., T. van Beukering (1997), *Handelingsgerichte diagnostiek. Een praktijkmodel voor diagnostiek en advisering bij onderwijsleer- en opvoedingsproblemen*. Acco, Leuven/Leusden.

Pameijer, N., e.a. (2004), *Handelingsgerichte diagnostiek. Een praktijkmodel voor diagnostiek en advisering bij onderwijsleerproblemen*. Acco, Leuven.